

Võimalused näha teistsuguseid maailmu

Meelis Friedenthal 50

Kirjanik ning Tartu Ülikooli mõtteloo ja Läänemere regiooni intellektuaalse ajaloo kaasprofessor Meelis Friedenthal tähistab juubelit 24. oktoobril. Vestlesime sel puhul ülikooli raamatukogus huvitavatest ja murrangulistest aegadest akadeemilises elus, õpetlaste vabariigist, ladina keelest, alkeemia ajaloo ning ilu- ja ulmekirjanduse kasulikkusest.

Foto: Toomas Dettenborn

Astusid ülikooli tormilistel 1990. aastatel, kui usuteaduskond oli äsja taasasutatud. Mis seda valikut ajendas?

Sellele küsimusele olen iga kord erinevalt vastanud, sest päris selge see ei olegi, ilmselt suunas mind eri põhjenduste kombinatsioon. Teoloogia tundus radikaalne – miski, mida enne ei olnud, midagi täiesti uut. Oli ka otsapidi institutsionaalseid põhjendusi: mul oli kunagi mõte astuda klassikalisse filoloogiasse, aga seal oli vastuvõtt üle aasta ja parajasti sel aastal ei olnud. Aga siis tegin usuteaduskonnas eksameid ja tahtsin juba alustatu lõpuni viia. Mul endal ega minu suguvõsas ei olnud religiooniga seonduvat tausta. Üsna tüüpiliselt sellele ajale olin huvi tundnud budismi, maasu ja igasuguste muude asjade vastu, mis siis kuidagi välja ilmusid. Käisime Vigala Sassi juures ja Burjaatias budistlikes kloostrites, samuti kuulasin kultuuriülikoolis Linnart Mälli ja Märt Läänemetsa loenguid. See oli üldine foon, millelt otsus tuli.

Konkreetselt põhjust on keeruline öelda. Kõik see 1990-ndate meelsus oli seal olemas: see oli ühest küljest uus ja püüdis huvitaval moel taasluua midagi, mis oli kunagi olnud. Vabariigi taastamise ajale oli üsna iseloomulik, et inimesed läksid näiteks talu pidama, otsustades pöörduda tagasi 1930. aastate talukultuuri. Mingis mõttes toimus ülikoolis sama: sooviti pöörduda tagasi 1930. aastate ülikoolikultuuri või isegi XIX sajandi teoloogiasse. Samas oli see protsess selline nagu ikka siis, kui midagi uut asutatakse: meeoleolud olid sellised, et kõik on justkui võimalik ja kõik tegutsevad entusiasmist. Samal ajal ei ole õieti selgust, mismoodi seda võiks teha. Palju läheb nassu, aga katsetamise-eksperimenteerimise vaim on tugev.

Olen mõelnud, et sellest ajast peaks pikemalt kirjutama. Ühest küljest oli see tüüpiline lugu, mis kordub ikka ja jälle, kui asutatakse uus kool, aga igal ajastul on see ka pisut erinev. Samamoodi on antiigis kirjeldatud mõne kooli või keskajal kloostriloomist: kõrvaltegurid on erinevad, aga substants on tuntavalt sarnane. Selles mõttes on mul hea meel, et astusin usuteaduskonda ajal, kui seal valitses otsiv, hullumeelne vaim. Seda oli väga huvitav kogeda. Muidugi ma ei piira seda vaimu ainult usuteaduskonnaga, sellist otsimist oli ju mitmel pool, aga mul on tunne, et 1990. aastatel oli see vaim just usuteaduskonnas väga tugevalt esil. Traditsiooni ei olnud, seda alles loodi. Mõnedki usuteaduskonnaga liitunud inimesed ei olnud varem nii otseselt ülikooliga seotud. Hoolimata arvamusest, et akadeemias toimuvad uued asjad, kipub akadeemiline vaim olema pigem konservatiivne. Kui kool luuakse uuesti, siis seda konservatiivsust seal veel ei ole, see tekib aegamööda.

Varauusaegse Tartu ülikooliga, mida olen uurinud, juhtus midagi sarnast: ülikool asutati 1630. aastatel ja taasasutati 1690. aastal. Täpselt samamoodi tulid uued inimesed, tuli teine vaim, kõik võeti kuskilt mujalt, mingisugust traditsiooni ei olnud. Katkestus pakkus päris huvitavat võimalust uuesti alata.

Sinu magistritöö teema oli „Sevilla Isidoruse võimalikust mõjust suhtumisele paganlusse Briti saartel VII ja VIII sajandil”.

See pika ja pisut humoorika peal-kirjaga töö oli väga spetsiifilisel teemal. Olin kirjutanud bakalaureusetöö Iirimaa kristlusest. Minu huvi sai alguse filosoofia ajaloo loengutest: seal käsitleti IX sajandi filosoofi Johannes Scotus Eriugenat, kes tegutses mandril, kuid oli iiri kristluse taustaga. Mind hakkas huvitama, mis toimus Iirimaa, ja seda edasi uurides kirju-

tasin bakalaureusetöö. Magistritöö tegin Sevilla Isidoruse (560–636) mõjust sellele kristlaste grupile. See oli mulle endale väga huvitav, osa sellest ajast olin Saksamaal Heidelbergis, kus oli kättesaadav suurepärase valik selleteemalist kirjandust. Kuigi see ainevald tundub mulle siiani põnev, on mul hea meel, et ma ei hakanud nendel teemadel edasi kirjutama. Kui doktorantuuri astusin, soovitasid Marju Lepajõe ja Urmas Petti mul valida uurimiseks Eestiga seotud teema. See oli väga asjalik ja õige nõuanne, sest Iirimaa ja Hispaania jäävad eestlasele materiaalselt ja emotsionaalselt kaugeks. Iga teema uurimiseks on alati vaja, et oleks mingi väli, kus saab seda teemat arendada ja inimestega sellest rääkida: jutuajamised, konverentsid, kokkupuuted. Inimene peab kas olema teema suhtes kohalik või selleks muutuma.

Ja siis kirjutasid doktoritöö Tallinna Linnaarhiivis säilitatava XIII sajandi Pariisis tegutsenud õpetlase Limoges'i Petruse „Tractatus moralis de oculo” („Moraalitraktaat silmast”) käsikirja kohta.¹

Kui doktoritöö teemat otsisin, tuli minu juurde kunstiajaloolane Inge Laurik jutuga, et Tallinna Linnaarhiivis on üks tekst, mida õieti keegi lugenud ei ole. Spekuleeriti, et sellel võib olla seos Padise kloostris asuvate konsoolidega, millel on kujutatud esiletungivate silmadega mehefiguure. Vaatasin seda teksti ja see tundus täiesti arusaamatu, kirjutatud keskaegses *anglicana* kirjastiilis. See tundus nii keeruline, et sellega maksaks tegeleda. Ootamatult oli see tekst nii tehniliselt kui ka sisuliselt väga huvitav. Ja sealtkaudu ma jõudsin

¹ M. Friedenthal, Tallinna Linnaarhiivi *Tractatus moralis de oculo*. (Dissertationes theologiae Universitatis Tartuensis 13.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008. Väitekirja hõlmab traktaadi ladinakeelset teksti koos tõlkega eesti keelde.

ühel küljest raamatuajaloo ja paleograafia juurde, mis uurib, kuidas käsikirjad liiguvad ja kuidas käsikirju valmistatakse, ning teisest küljest aristotelismi ja ideeajaloo juurde. Kuigi olin ideeajaloo või intellektuaalajaloo sisuliselt varemgi tegelema, jõudis see doktoritöö tegemise käigus selgemalt minu teadvusse. Minu enda huviks ongi jäänud ideede liikumine ja see, kuidas ideed ühest kohast teise jõudes muutuvad.

Selles moraaliallegoorilises traktaadis silmast on kõike, nii teoloogiat, filosoofiat kui ka loodusteadust. Võib näha, kuidas on silma füüsiline kirjeldus võimalik muuta teoloogia vahenditega allegooriliseks: silmal on seitse kihti, mida kirjeldatakse, ja ühtlasi on need seitse voorust, millega Jumal inimesi kaitseb. See tekst näitab, miks on hea teha loodusteadust ja miks on hea seda allegoriseerida. Kuigi me ise igapäevaselt seda meetodit enam ei kasuta, tundub see mulle siimaani kuidagi mõttekas.

On hea mõelda, et igal asjal on oma pinnapealsele, defineeritavale ja otsesele sisule lisaks ka allegoriseeritav sisu, mis teeb tõlgendusvõimalused mitmekesiseks ja annab vabaduse. Näiteks juriidiline tekst peab olema täpne ja üheselt tõlgendatav ning on sellisena enamasti üsna igav, aga allegooria lisab teksti ühele tähendusele mitu kihti juurde, mis hakkavad üksteist kommenteerima. Ja lõpuks on allegooriline tähendus alati huvitavam. Kui sinna pöörduda, võib tekkida küsimus, kuidas siis tekstis ühte selget tõde ei ole. Minu meelest andiski see kristlusele võimaluse ajas muutuda: see ei jäänud fikseeritaks kirjatähte, vaid teises koos aegadega.

Protestantismi tekkides teksti käsitlemise viisid muutuvad: teksti hakatakse võtma palju tõsisemalt, põhimõtteliselt lükkab protestantism allegoriseerivad meetodid kõrvale. Alles jäävad literaalsed meetodid ja pärast tekib ajaloolis-kriitiline meetod, mis üritab fikseeritud tõde

rekonstrueerida, kuidas asjad tegelikult olid, ja eeldab, et on olemas selline tege-likkus, mida on võimalik rekonstrueerida. See on väga erinev allegoriseerimisest, võimaluste otsimisest ja võimalustega mängimisest, mis mulle väga meeldib.

Kui oluline või kasulik on ladina keele oskus tänapäeva humanitaarile?

Humanitaaria on praegu nii lai, et on humanitaarina võimalik ära elada kindlasti nii, et ladina keelt ei oska. Samas ma arvan, et ladina keele oskus on hea ja vajalik. Ladina keel on neutraalne. Inglise keel on praegu humanitaaria üldkeel, aga ei ole neutraalne keel, ta on alati seotud institutsioonide, domineeriva kultuuriruumi ja ideedega, mis sealt tulevad. On selge, et see loob keelelise ebavõrdsuse: osa inimesi räägib inglise keelt emakeelena ja teised peavad seda õppima, pingutama. Kuni selleni välja, et hakatakse oma emakeelt ära unustama, et omandada inglise keel emakeelele võrreldaval tasemel. Enamiku teiste keeltega on sama, aga ladina keel on võrdne kõigile. Tal on oma fookus akadeemilise keelena ja ta seostub niinimetatud õpetlaste vabariigiga. Viimatisel Tartu Ülikooli rektori inauguratsioonil lõppes suur osa kõnesid ladinakeelse tsitaadiga või kasutati neis ladinakeelseid tsitaate. Ladina keel ei ole kadunud aktiivsest kasutusest just sellepärast, et tähistab akadeemilisust.

Humanitaarias on praegu olukord, kus ülikooli astuvad üliõpilased oskavad võõrkeeltest ainult inglise keelt, saksa keelt harilikult ei osata üldse ja vene keelt oskavad väga vähesed. Seetõttu on neil ligipääs ainult ingliskeelsele maailmale või inglise keele kaudu teatud viisil vahendatud maailmale. Ladina keel pakub teistsuguse, akadeemilise vabaduse olla selle kaudu akadeemilise maailma kodanik.

Lõppkokkuvõttes on keel ja meel seotud. Ma pole kindel, kas sellest saab rääkida ukumasinglikult Sapiri-Whorfi

keelelise relatiivsuse teooria võtmes,² aga see seos on kindlasti olemas keelega kaasnevas diskussiooniruumis. Meile tulevad ingliskeelsest maailmast diskussioonid, mis ei ole meie omad. Selleks et viibida selles diskussiooniruumis, hakkame nendel teemadel rääkima. Aga me peaks ka oma teemad kuuldavaks tegema, mitte ainult teiste teemadel rääkima.

Sinu praegune põhiline uurimisteema on varauusaegses Tartu ülikoolis kirjutatud disputatsioonid ehk väitekirjad,³ mis on valdavalt ladina keeles ja esindavad toonast õpetlaste vabariiki.

Tartu Ülikooli raamatukogus on mapides koopiad pea kõigist ligi 600 disputatsioonist, mis Tartus trükiti. Mõni on leidmata, aga neid ei ole üleliia palju. See on päris hea kollektsioon ja tore korpus. Selle kokku saamiseks tegi Ene-Lilli Jaanson koos teistega Tartu Ülikooli trükikoja bibliograafiat⁴ koostades ära tohutu töö, otsides kõigist lähikonna raamatukogudest üles Tartus trükitud tekstid, millest tehti koopiad. Väga palju originaale on Uppsalas ja ka mujal Rootsis, näiteks Stockholmis. Selle kogu digiteerimiseni ei ole Tartu Ülikooli raamatukogu veel jõudnud, aga seda võiks minu arvates teha.

Lisaks Tartu disputatsioonidele kasutan võrdlusmaterjalina Uppsala ja Turu ülikooli omi, sest need kolm ülikooli

moodustasid ühtse haridussüsteemi ning professorid ja üliõpilased liikusid nende vahel. Disputatsioonid kirjutati ladina keeles suuresti professorid, kirjutajatena tegutsesid mõnikord kaasa üliõpilased, kes pidid ise kaitsma neid ideid avalikul suulisel disputatsioonil, näidates, et nad on materjalist sisuliselt üle ja suudavad selle esitamiseks keeleliselt hakkama saada.

Selles nähti praktilist väärtust, haritlastelt eeldati oskust oma mõtteid suuliselt ja kirjasõnas väljendada. Mitmel pool kirjutati toona, et ülikoolist ei tohi välja tulla inimesed, kellel on ainult teoreetilised oskused, vaid peavad olema ka praktilised: vestlemise, kirjutamise, kõnepidamise ja läbirääkimise oskus. Nendel oskustel põhines töö riigiametis, sealhulgas kirikus, mis oli protestantlikes maades avaliku teenistuse osa. Varavalgustuslik filosoof Christian Thomasius (1655–1728) ütleb koguni, et matemaatikast ja pedantsetest teadustest ei ole kasu, kui ei õpita praktilisi oskusi, nagu kõnelemine ja riigikorraldus. Seda üritatigi varauusaja ülikoolides kultiveerida ja see on väga erinev tänapäeva kasulikuse arusaamast. Selle tõttu pöörati suurt tähelepanu tekstide lugemise ja kirjutamise stiiliharjutustele ning disputatsioonid ja oratsioonid ehk akadeemilised kõned olid olulised, sest need valmistasid inimesi ette tulevaseks teenistuseks kõikidel aladel.

Retoorika oli osa triiviumist ehk kolmest madalamast vabast kunstist. Kas iga tudeng, omandagu ta hiljem usu-, õigus- või arstiteadusliku hariduse, pidi selles pädev olema?

Ülikool hakkas XVII sajandi lõpu poole küll pisut muutuma, kuid eeldati, et kõik läbivad filosoofia algõppe, iseasi, millises mahus. Filosoofiateaduskond oli madalam fakultet, kus kõrgeim antav kraad oli magistrikraad. Siis mindi kõrgematesse fakultetidesse – teoloogia, juura, meditsiin –, kus võis saada ka doktorikraadi.

² U. Masing, Keelest ja meelest. Taevapõdra rahvaste meelest ehk Juttu boreaalsest hoiakust. Tartu: Ilmamaa, 2004.

³ Vt M. Friedenthal, Varauusaegsete disputatsioonide läbiviimisest, ülesehitusest ja teemadest. – Keel ja Kirjandus 2020, nr 10, lk 865–885. <https://doi.org/10.54013/kk766a2>; R. Seidel; H. Marti; M. Friedenthal (toim), Early Modern Disputations and Dissertations in an Interdisciplinary and European Context. (Intersections 71.) Leiden: Brill, 2020. <https://doi.org/10.1163/9789004436206>

⁴ E-L. Jaanson, Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710. Ajalugu ja trükiste bibliograafia. Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu, 2000.

Näiteks väga sageli juhtus, et professor oli algul filosoofiaprofessor, aga siis liikus edasi teoloogiaprofessoriks. Samamoodi kui tudengid liikusid ka professorid.

Ülikooli asutamise järel tulid Tartusse mujalt Euroopast kokku igasugused võistlevad ideed ja koolkonnad. Kui esinduslikult peegeldab Tartu disputatsioonide korpus XVII sajandi Euroopa mõtteilma?

Väga, see sobitub täiesti ilusasti Põhja-Euroopasse. Kõik diskussioonid ja eri suunad jõuavad kohale: kui mitte täies mahus, siis vähemalt mingi virvendusena. Sellepärast on see suurepärase materjal. Tartus oli tugevalt esindatud ramism, mis on väga huvitav teema,⁵ loomulikult luterlik ortodoksia. Kiiresti jõuavad siia 1690. aastatel René Descartes'i ja Robert Boyle'i ideed, ateismidiskussioon. Pietism oli siin kohal võib-olla tugevamalt kui kuskil väljaspool olulisi Saksamaa keskusi. See oli nii muu hulgas ka seetõttu, et ülikool asutati- taasasutati mitu korda ja iga kord võeti sinna õpetama mujalt noori professoreid, kes tõid Tartusse tulles kaasa uued ideed. Seal, kus akadeemilised süsteemid olid palju paremini sisse töötatud, ideed nii vilkalt ei liikunud.

Tartus ei kirjutatud küll väga palju disputatsioonide, aga siin on üllatavaid asju. Näiteks oli õhus võimalus, et Tartu ülikool oleks võinud saada esimeseks pietistlikuks ülikooliks, kuna Liivimaa superintendent ja Tartu ülikooli prokantsler Johann Fischer oli kirjavahetuses pietismi

⁵ XVI sajandi prantsuse hugenotist filosoofi Petrus Ramuse õpetus, milles nähti protestantlikku alternatiivi aristotellikule ehk peripateetilisele õpetamistraditsioonile Euroopa ülikoolides, vt M. Friedenthal, Ramism ja metafüüsika Academia Gustaviana. – Konfessioon ja kirjakuultuur. Confession and the Literary Culture. (Raamat ja aeg. Libri et memoria 4.) Koost P. Lotman. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2016, lk 98–117.

rajaja Philipp Speneriga, kes visandas talle pietistliku ülikooli põhimõtted. See võimalus ei teostunud seetõttu, et Rootsi riik oli luterliku ortodoksia toetaja. Esimeseks pietistlikuks ülikooliks sai hoopis 1694. aastal asutatud Halle ülikool ja sellest kujunes järgnevatel aastakümnetel tohutu intellektuaalne keskus, kuhu tuli üliõpilasi igalt poolt. Ja põhimõtteliselt ei ole välis- tatud, et midagi sellist oleks võinud Tartus olla, kuigi see Põhjasõja kulgu ei oleks muutnud. Samuti on tuntud lugu, et Isaac Newtoni teost „Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica”, milles on esitatud praegu Newtoni seadustena tuntud põhimõtted, käsitleti ülikooliloengutes esimest korda Tartus. Sellised asjad mõjuvad suhteliselt perifeerse ülikooli keskkonnas mõneti üllatavana.

Praegu mäletatakse üldiselt Isaac Newtoni tänapäeva teaduse seisukohalt ortodoksset tegevust füüsikuna, kuid varju on jäänud tema ülejäänud pärand.

Newtoni isik on vastuoluline. Saime hiljuti Kurmo Konsaga valmis raamatu alkeemia ajaloo.⁶ Selles tegeleb väike osa ka Newtoniga. Minu arvates on tema alkeemiline pärand ja meie jaoks teaduslik pärand omavahel olemuslikult seotud. Loomulikult tekib tahtmine tagantjärele tsenseerida, et näidata kedagi teistsuguse, sellisena, nagu me tahame neid inimesi näha. Aga toona oli alkeemia ajastupärase mõtlemise osa ja selles mõttes oli Newton väga selgelt oma ajastu esindaja. Aeg mõjutab, millest ja kuidas inimesed saavad mõelda.

Mispoolest on tänapäeval kasulik tegeleda alkeemia või alkeemia ajalooaga?

Minu enda jaoks on see sama põhjus, miks tegeleda ulmekirjanduse või üldse

⁶ K. Konsa, M. Friedenthal, Alkeemia ajaloo. Tallinn: Sinisukk, 2023.

mingisuguse kirjandusega: võimalus näha teistsuguseid maailmu, õppida nägema teistsuguste maailmade olemasolu. Selliste võimaluste olemasolu annab ka vaate, et meie maailm ei ole paratamatu, asjad ei pea niimoodi olema. Võib ju tunduda, et valikuvõimalusi enam eriti ei ole – praegu surutakse väga tugevalt peale valikut, kas oled vasak- või parempoolne. Oled kas sinine või roheline – justkui teisi variante ei olekski, kui kasutada Marcus Aureliuse juhtlauset.⁷

Häda on selles, et üldiselt on inimeste fantaasia tugevalt oma ajastus kinni. Tahaksid sellest maailmast lahti rabeleda, aga ajastu surub peale ja sunnib mingitest oma teemadest mõtlema: oled selle raja peal ega saa sellelt ära. Siis aitabki võimalus uurida ajaloolisi ja tulevikulisi asju. Mineviku uurimine näitab teistsugust maailma, näed, et tänapäevased mõttemustrid ei ole paratamatud. Selleni on raske jõuda. Isegi hea tahtega tehakse ajaloolist ilukirjandust, filme ja teatrit tihtipeale niimoodi, et kostüümid on ajaloolised, aga inimesed on ikka needsamad tänapäeva inimesed. Aga kui minna vaatama hästi lavastatud Molière'i, saad aru, et see on teine maailm.

Sinu romaane „Mesilased” ja „Inglite keel” lugedes oli mul tunne, et need on kirjutatud võttega, mis sarnaneb eksperimentaalarheoloogide tegevusega: kasutatakse muinasaegsete eeskujul tehtud tööriistu, et teha toonaste taolisi riideid ja muid materiaalseid esemeid kuni muinasaegsete majade või külade rajamiseni. Kas sa võtad selle omaks?

Jah, ma võtan selle täiesti omaks. Üks, mida olen püüdnud tabada, on tunne või kogemus. Teoreetiliselt võib igasuguseid asju õppida, aga kogemus on midagi muud. Ajaloost on raske vahetut kogemust

saada. Võib ehitada kiviaegse küti-korilase onni ja olla seal, aga sellest ei piisa, et mõista, mismoodi see kütt-korilane mõtles. Varasematest perioodidest saame luua butafooria, aga meil on keeruline jõuda mõtlemiseni, sest meil ei ole tekste. On triviaalne tõde, et teksti kaudu saab inimene haur tagant kõneleda, teksti kaudu saab vestelda surnud inimestega. Ja kui oled pikka aega vestelnud, saad aru, mida nad tahavad öelda, ja jõuad mingis mõttes selle kaudu nende ellu.

Kuidagi tunnen üsna sageli, et sellel inimesel, kes kunagi elas ja kirjutas mõne teksti, on tegelikult midagi öelda. Võib-olla saaksin vahendada seda, mida see inimene tahtis öelda või mis maailmas see inimene neid asju ütles. Muidugi on selleks vajalik ka butafooria, selleks tuleb luua meeleolu nagu teatris: kustutada tuled, et lavamaailm hakkaks elama.

Ühest „Mesilaste” ingliskeelse tõlke arvustusest hakkas mulle silma tähelepanek, et see romaan võib näida ulmeline seepärast, et toonaste inimeste mõtlemine tundub meile nii ulmeline.

Võib küsida, milline oli XVII sajandi inimese reaalsus: deemonid, inglid, vaimud, Jumal. See oli kaheldamatu reaalsus enamiku inimeste jaoks marginaalsete eranditega. Niimoodi sisustatud maailm on üsna teistmoodi kui meie maailm. Olen katsunud seda teistsuguse maailma reaalsust tajuda. Inglise keeles kasutatakse ulmekirjanduse kohta üha rohkem sõnapaari *speculative fiction*, mis rõhutab võimalikkuste kirjeldamist. Ka Uku Masing nägi, et ulmel ja teoloogial on väga palju ühist, mitte ideaalmaailmade fantaseerimise pärast, vaid seetõttu, et need aitavad uurida, kuidas asjad võiksid olla teistmoodi. Kuigi väikesed muutused on ka huvitavad, ei pea uurima ainult väikseid muutusi, tuleks uurida võimalikke suuri, radikaalseid muutusi. Mulle mõjub väga

⁷ Marcus Aurelius, Iseendale. Tlk Jaan Unt. Tallinn: Eesti Raamat, 1983, lk 3.

arusaadavalt Uku Masingu kirjutis „Rohe-
lise udu vang”,⁸ selles väljendatud täieliku
muutuse igatsus, mida saab nimetada
ka eshatoloogiliseks nostalgiks. Igatsus
pöörduda tagasi, aga tulevikuline.

**Eesti ulmekogukonna aruteludes kipub
läbi käima teema, et ülejäänud kirjan-
dusüldsus ei tunnusta neid piisavalt. Kas
eesti ulme saab piisavalt tunnustust?**

Žanrikirjandus eeldab žanriteadlikku
lugejat. Mis meeldib žanrilugejale, võib
olla lihtsalt arusaamatu või igav lugejale,
kes ei ole žanriteadlik. Osa žanriulmet ei
jõua laiema lugejaskonna ette, sest eeldab
teistsugust lugejat. Kui aga keegi on suure-
pärane kirjutaja, siis see üldiselt äratab
tähelepanu. Žanrikaanonitruu kirjuta-
mine ei pruugi olla kirjanduslikult eriti
huvitav väljaspool kaanonit.

Paratamatult on ka tavakirjanduseks
nimetatul omad žanrikaanonid, kuigi või-
dakse eeldada, et tavakirjandus peaks olema
žanriülene. See on osalt stiili küsimus. XIX
sajandi seiklusjutu stiil on ulmele väga tuge-
valt omane. Tavakirjanduses tehakse palju
rohkem stiiliekspimente, millest paljud
on täiesti ebaõnnestunud, aga vähemalt
eksperimenteeritakse. Need katsetused ei
pruugi tekstile või loo sisu paremale ilmsiks
tulemisele kaasa aidata, aga lugeja on valmis
ja ootab seda. Kusagil on vahe, kus žanrid
lahknevad. Siin ei ole millegi üle kurta.

⁸ Kirjatöö pealkirja ajendas Herbert George
Wellsi romaan „Sabatähe aastal” („In the Days
of the Comet”, ilmunud inglise keeles esma-
kordselt aastal 1906), mida Masing kümne-
aastaselt luges ja kogu elu mäletas, sest romaani
„on pikk kirjeldus rohelisest udust, mis
täidab õhu, kui Maa läbib komeedisaba, paneb
magama inimesed nõnda, et nad kõik ärkavad
teissugustena psühholoogiliselt ja sotsiaalselt”
(U. Masing, Rohelise udu vang. – Katsed
nimetada saart. Artikleid fantastikast. (Etüüde
nüüdiskultuurist 4.) Koost J. Tomberg, S. Va-
bar, toim M. Laaniste, S. Vabar. Tallinn–Tartu:
Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuri- ja kirjan-
dusteooria töörühm, 2013, lk 39).

**Aga kas tavakirjanduse ja ulmekirjan-
duse vaheline hall ala on piisavalt vilja-
kas?**

Minu jaoks küll. Olen katsunud üsna
teadlikult olla mitte ühes ega teises žanris.
Ulmeringkonnas on kurdetud, et minu
raamatud ei ole ulmekirjandus, ka pea-
voolukirjanduse poolelt on aeg-ajalt küsi-
tud, kes on minu raamatute lugeja, millised
intellektuaalsed nõudmised on lugejale.
Aga kokkuvõttes on raamat olemas sellisel
kujul, nagu ta on, tegutseb iseseisvalt ja on
suurepärane, kui leiab endale ise lugeja.

Tundub, et minu jaoks on sellel hal-
lil alal olemas see, mida ma kirjandusest
otsin. Võib-olla võiks proovida veel hall-
alasiid teiste žanride vahel – kirjandus ei
jagune siiski üksnes ulmeks ja peavooluks,
on ka teisi võimalusi.

Inimesed üldiselt tahaksid midagi,
mida nad on juba enne kogenud. Ja nii
luuakse ootuste horisont, mida peab hak-
kama täitma. See on minu jaoks proble-
maatiline, mille pärast ma suhtun žanri-
kirjandusse teatava kahtlusega. Žanri-
kirjandusel on palju häid omadusi, mis
teevad selle turvaliseks. Aga mulle tundub
vajalik žanriturvalisust nihestada või mitte
tingimata selle ootustele vastata. Võima-
likkuste uurimise pärast on kasulik mitte
jääda sellesse, mis on tavaline, huvitav on
katsuda jõuda ebatavalise juurde.

**Sinu romaan „Mesilased” võitis 2013.
aastal Euroopa Liidu kirjandusauhinna
ja see on tõlgitud 15 keelde.⁹ Kas selle
romaan kirjutamine on ära tasunud?
Kas on mingeid seaduspärasid, kus on
raamatut tõlgitud ja müüdnud?**

See, et „Mesilasi” tõlgitakse jätkuvalt,
on päris üllatav olnud. Saksa keeles peaks
varsti ühes Šveitsi kirjastuses ilmuma Cor-

⁹ Seni on „Mesilaste” tõlge ilmunud albaania,
bulgaaria, hollandi, horvaadi, inglise, itaalia,
kreeka, leedu, läti, makedoonia, norra, serbia,
taani, tšehhi ja ungari keeles.

nelius Hasselblatti väga hea tõlge. Rikaks ma ei ole saanud, aga „Mesilaste” kirjutamine tasus ennast kuhjaga ära. Ma poleks eales oodanud, et „Mesilased” sellise vastuvõtu leiab. Olen väga rahul, et romaani on siin-seal saatnud mõõdukas edu. Kuna tõlkeõigused kuuluvad mulle endale, pean kirjavahetust kirjastajatega ise. Administreerimist on siin ka, nagu suhtlemist maksu- ja tolliametiga, aga seda ei ole nii palju, et oleks mõtet leida inime, kes sellega tegeleks. Minu meelest on Euroopa Liidu kirjandusauhind tänuväärt ettevõtmine, sest võimaldab vähem tuntud keeltes kirjutatud teostel jõuda laiema publiku ette. Tartu Ülikooli tõlkeõpetuse professor Luc van Doorslaer andis hiljuti teada, et nüüd on hakatud uurima selle auhinna mõju.

Eri riikides on müük olnud väga erinev, paratamatult pärast turule tulekut raamat müüb ja siis mõne aja pärast langeb müük ära. Selge on see, et suurema kõnelejaskonnaga keeltes müüakse rohkem. Oluline on kirjastus: kui on tuntud, suurem kirjastus, siis on suurem lootus, et nad tõepoolest midagi müüvad. Kuna palju tõlgitakse Euroopa Liidu toetusel, võib kahtlustada, et mõni kirjastus on „Mesilased” pannud paketti, millele taotlevad tõlkimiseks toetust, kusjuures nende eesmärk ongi saada tõlkeraha, nii et saavad mõne muu teose selle kõrval tõlkida. Mingisugune intuitsioon tekib kohe alguses kirjastaja suhtumise ja lähenemise põhjal, kui huvitatud ta sellest tekstist on. Mõnikord on selge, et kirjastaja on raamatu ise läbi lugenud, ja oskab rääkida tekstist. Teinekord on ta võib-olla raamatut sirvinud ja vaadanud: mitu tõlget on olemas ja seetõttu vast täielik „põhk” ei ole, ning siis otsustanud selle taotlusse sisse panna.

Siiski korraldavad kõik need kirjastused raamatuesitlusi, mis on alati toredad ja huvitavad olnud: saab kohtuda kirjastamise ja raamatutega seotud inimestega

ning mõnikord ka kohalike kirjanikega. Olen alati püüdnud mõned kohalikku kirjandust esindavad raamatud läbi lugeda, enne kui kohapeale lähen, et oleks sealsest kirjanduselust ettekujutus. Näiteks Läti, Leedu, Itaalia ja Norra kirjastustega oli väga hea kontakt ja kogemus.

Kuidas teksti teises kultuuris loetakse ja milline retseptsioon olla võiks, oleneb palju tõlkijast. Mul on olnud Itaalias mitu väga head kogemust, kuna Daniele Monticelli on tõlkinud kahtlemata väga hästi. Mõnel pool on võimalik ainult kaudtõlge, näiteks võetakse aluseks mitu erinevat tõlget. Kaudtõlkes läheb midagi minu jaoks olulist kaduma, nii et see ei ole enam seesama tekst. Teisalt ei ole mul väga tugevat omanikutunnet teksti suhtes – ta on valmis ja las elab oma elu.

Oled rääkinud, kuidas kirjasõna vabariik getostub. Kui trükikunst võimaldas ühe kompaktse kirjasõna vabariigi tekke, siis internet on võimaldanud müriaadi kirjasõna linnriikide tekke, mis ei pruugi omavahel eriti suhestuda. Mida saaks intellektuaal teha, et need paremini omavahel suheldud saaksid või üksteist paremini mõistaksid?

See on väga keeruline küsimus. Mida saaks teha, ma ei tea, võib-olla lihtsalt teadvustada. Kui laiemalt võtta ja meenutada, siis Rooma impeerium vallutas palju maid, ehitas nende vahele teid ja sundis kõik need piirkonnad omavahel suhtlema. Lõpuks sai kooshoidvaks jõuks kristlus – pühakirjatekstide kaudu, aga meetodeid oli veel – ja suhestas omavahel kõiki neid erinevaid maid ja rahvaid. Terve Euroopa toimis selle kaudu, nii et võis olla üsna kindel, et kui Norra ja Itaalia inimesed saavad kokku, on neil mingisugune seos pühakirjaga, mille kaudu nad võivad üksteisest aru saada.

Meil räägitakse tüvitekstidest. Võiks eeldada, et kõik on lugenud Dante „Juma-

likku komöödiat”, aga see pole sugugi nii. Mida kõik on lugenud, seda on üha vähem. Ainuke asi, mida saaks teha, on teadvustada, et oleks vaja koonduda millegi ümber. Oleks hea, kui meil oleks klassikalise kirjandusega seosed olemas, sest nende puudumine lihtsalt vaesestab. Olen kirjanike hulgas üsna palju kuulnud kriitikat kohustusliku kirjanduse olemasolu suhtes. Minu jaoks on see väga suur probleem. Võid küll vihata Tammsaaret, aga ikkagi tuleks teda lugeda, sest eestlane mõtleb endast Tammsaare kaudu. Mingis mõttes on Tammsaare leiutanud eestlase, enne teda sellist eestlast ei olnud.

Aga kui inimesi on suudetud panna mõtlema selle peale, et nad sorteeriksid prügi, siis võib-olla suudetakse inimesi panna mõtlema selle peale ka, et nad võiksid lugeda klassikalist kirjandust. Prügi sorteeritakse, sest tahame hoida planeeti. Kui tahame hoida mõttruumi, peaksime sorteerima intellektuaalset materjali. Võib-olla oleks vajalik riiklik programm, mis suunaks inimesi seda tegema, nii et igas kodus ja koolis oleksid vastavad sildikesed ja korraldataks infopäevi: mis on klassikalised teosed, mida iga inimene võiks lugeda ja kuidas neid oleks mõttekas lugeda. Iga tekst nõuab ju teataval viisil lugemist.

Või lausa Euroopa tasandi algatus: direktiiv näeks ette üldised põhimõtted ja sätestaks kohalikud erisused ja erandid, moodustades hägusate piiridega kaanoni.

Muidugi oleks see kõige parem, kui see tuleks Euroopa tasandilt ja tehtaks kõigile liikmesriikidele kohustuslikuks. Kahtlustan, et Euroopa Liidu kirjandusauhind otsapidi midagi sellist taotleski, aga see peaks olema ambitsioonikam. Ma ei tea, kas see õnnestuks, aga teadlikkuse tõstmisest võib midagi muutuda. Võib küsida, kas prügi sorteerimisest muutub

tegelikult midagi, kas see päästab plaanedi. Aga süda on rahulikum: ma vähemalt teen midagi.

Küsiksin veel varauusaegsete disputatsioonide vaimus: kas kurat suudab muuta inimese hundiks?

Sellest on Tartus kirjutatud terve tekst.¹⁰ Muidugi ei suuda kurat selle käsitluse järgi inimest füüsiliselt hundiks muuta, aga ta võib panna inimese arvama, et ta on hunt. Aga seal on öeldud, et see teeb sama välja. See on väga huvitav: ei ole selge üleminek, vaid on mingid gradatsioonid. Kas marutõbine inimene on hundiks muutunud? Põhimõtteliselt võib ju öelda, et ta on hunt. Mõni inimene on teiste vastu nii kuri, et teda võib hundina käsitada. Selles tekstis on kõiki neid võimalusi arvestatud. Mulle meeldib, et esitatakse küsimus ja hakatakse seda nüansseerima, tuues välja kõik eri võimalused. Esitatakse lehvik võimalusi, mitte dihhotoomia, kus ainsad võimalikud vastused oleksid jah või ei. Selles mõttes on see küsimus hea disputatsiooni teema. Küsimus on ka selles, kas kurat on olemas – see on omaette teema. Siin on samuti terve diapason eri võimalusi, mida mõelda kuradi all. Kas kurjus on olemas? Kas kurat on kurjus? Ja neid võimalikke küsimusi on veel. Neid esitades saab sellest mõelda palju paremini, mitte vastama lihtsalt jah või ei.

Kus hoitakse Tartu Ülikooli raamatukogus kuuendat ja seitsmendat Moosese raamatut?

Kui küsida, kas meil on olemas maagiliste ja alkeemiliste raamatute kogu,

¹⁰ **Andreas Arvidi Stregnensis**, De Iykanthropis oratio, quam ... in Regia Academia Gustaviana Adolphina, quae Dorpati Livonorum est ad Embeccam, die 16. Decemb. anno 1644. publice ... pro concione enarrabat Andreas Arvidi Stregnensis, Sudermannia-Svecus. Dorpat: Vogelius, 1645.

siis vastus on jah, on küll olemas. See on Giese kogu,¹¹ päris korralik kogu alkeemilisi raamatuid ja käsikirju. Lisaks on meil hulk teisi huvitavaid eksemplare, näiteks Paracelsuse¹² ja Cornelius Agrippa¹³ teoseid ja muud tähelepanuväärset. Aga mina oma silmaga kuuendat ja seitsmendat Moosese raamatut Tartu Ülikooli raamatukogus näinud pole.

Isegi mitte odavaid koopiaid?

Neid XX sajandi alguses avaldatud odavaid koopiaid olen küll näinud. Õigupoolest on need konstruktsioonid – ma ei tea, mida nad kopeerisid. XX sajandi alguse okkultuur, nagu teaduskirjanduses

nimetatakse okultismihuvi,¹⁴ on samuti väga huvitav teema, mida võib-olla kuigi palju ei teadvustata. Toona oli ühelt poolt teadusrevolutsiooni aeg, kui muu hulgas pandi alus kvantfüüsikale, aga samal ajal needsamad tegelased tundsid huvi okultsete teemade vastu, näiteks Marie Curie pidas oma surnud abikaasaga vaimset ühendust. Need kaks poolt käisid kuidagi omavahel kokku ja sellel on sarnasusi varauusaja perioodiga, kui Newton tegutses. Okultismi tõsine seos teadusega on mingil kombel loomulik, sest pakub uusi uurimisteid. Praegu püütakse nende kahe vahele tõmmata selget piiri, aga ma arvan, et seda ei ole lihtne üheselt paika panna. See laguneb jälle ära ja saab huvitavaid kooslusi näha. Olen neid teemasid veidi uurinud, sest lõpetasin hiljuti ühe ilukirjandusliku teose, mis seda valdkonda puudutab.

OTT HEINAPUU

¹¹ Tartu ja Harkivi ülikooli keemiaprofessor ning Peterburi teaduste akadeemia korrespondentliige Johann Emmanuel Ferdinand Giese (1781–1821) pärandas raamatukogule 1114-köitelise keemiakirjanduse kogu, mis sisaldab haruldasi alkeemiaalaseid töid.

¹² Šveitsi arst, filosoof ja legendaarne alkeemik Paracelsus ehk Theophrastus von Hohenheim (1493–1541).

¹³ Saksa õpetlane, arst ja okultist Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim (1486–1535).

¹⁴ Vt L. Altnurme, Esoteerika. Sissejuhatus. – Mitut usku Eesti V. Esoteerika. Toim L. Altnurme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2021, lk 7–34.